

Szabó Lőrinc

VERS ÉS VALÓSÁG

Részletek

EGY VÁRATLAN SZABÓ LŐRINC-LOBBANÁS címmel jelent meg Csala Károly interjúja G. Szabó Lőrincel (*Népszabadság – Hétvége* melléklet, 1989. december 30.), amelyben a költő fia beszámol egy „új” Szabó Lőrinc-könyv mostanában előkerült kéziratáról, s elmondja, hogy „*Apu minden versétől írt valamit, valami magyarázatot, kritikát, ezt vagy azt... Ezt a művét élete utolsó másfél esztendejében írta. A kézirat – VERS ÉS VALÓSÁG a címe – mintegy 450 gépell oldal, tehát 20-21 tomnyi terjedelmű. Utólag, visszatekintve elemezte és látta el benne magyarázatokkal a verseit. Hogy külön könyvnek szánta-e, arra nincs utalás, nem tudni, milyen tervei voltak vele. Mindenesetre megírta, pontosabban szólva, lediktálta... Az ÖSSZE-
GYÚJTOTT VERSEK 39 ezer 748 sor, ezt Apu körülbelül kétszáz sor híján végigélezte. Nem vagyok irodalomtörténész szakember, de azt hiszem, ez pártatlan az ismert világ-irodalomban... Hogy úgy mondjam, teljesen körülpáncélozottan, némaságra volt ítélve ez a kézirat. Teljes hátrárlattal. Még sejtés sem szüvargott ki létezéséről. A legfőbb oka: bizonyos*

időnek el kellett telnie ahhoz, hogy fölébe emelkedhessünk a mindennapok személyeskedéseinek, sértődéseinek, s hogy ez az egész csakhogyan irodalomtörténeli anyaggá váljék, ne hasson afféle intimpistáskodásnak”.

A VERS ÉS VALÓSÁG „íródeákjának” kilétét ez idő szerint nem ismerjük; kéziratát a következő ajánlással látta el a költő: „*Klárának, feleségemnek, a mindig hűségesnek, ajánlom ezt a könyvet – szeretettel, hódolattal Lőrinc.*” – S az egész elemzés elé, mottó gyanánt, a következő négy sort írta: „*Nem a való hát; annak égi m á s s a / Lesz, amitől függ az ének varázsa: / E hűlten hűség, mely szebbit, nagyit – / Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít...*” Arany János: VOJITINA ARS POÉTIKÁJA. (A teljes kiadás – Kabdebó Lóránt gondozásában – a Magvetőnél jelenik meg, 1990 decemberében.) – Összeállításunk a teljes anyag alapján készült válogatás.

DM.

MONDJÁK, HOGY SZÉP – Őszinte legyenek? Tekintve, hogy egyik személy sem él, talán már megtehetem. A dolog egyébként sem egészen ismeretlen. Az öreg Rippl mestert megismertem a Centrálban 19 őszén vagy 20 elején. Többször vacsoráztunk is együtt a kávéházban, középtájon, a nagy óra előtt a kerek asztalnál. Megszeretett az öreg. Fiatal voltam és rendkívül szerelemvágó. Ekkor már rég ifjú barátnője volt az öregúrnak az a fiatal lány, akit igen sok rajzon vagy festményen is megörökíthetett, a nevezetes Zorka. Egy tanár barátjának volt a lánya, a Keleti mellett, azt hiszem, az Elemér utcában lakott. Rippl az ifjúságot csodálta és élvezte benne, s képekkel segítette az árva lányt és édesanyját. Hűséget nyilván nem is kívánt tőle, sokkal bohémabb és tapasztaltabb volt. Zorkával tehát megismerkedtem a Centrálban, és másnapra randevút beszélünk meg, eléggé összebújva beszélgettünk, az öregúr mosolygott raj-

tünk. En még nem ismertem Pest környékét, Zorka volt a kalauz. A Svábhegyre, onnan az Erzsébet kilátóra vitt Középtavas lehetett. A Normafa táján, aztán a Ligetben sokat csókolóztunk, rengeteg szúnyog csípett. A kilátóba is fölmentünk, majd alatta, az akkor még fennálló vadászkastélyszerű vendéglőben ettünk. Engem nagyon boldoggá tett a nap és a lány. Sohase tudtam örvendező mosoly nélkül gondolni Zorkára. A madarak szerelmi dala a versben a mi mámorunkat óhajtotta jelezni, miattuk nem éreztük a szúnyogokat. Zorkának vörösésbarna haja volt (nem tudom, valódi színű-e), tehát a megjelölés, hogy bronz, jogos. Nagy szeme, és ő maga hamar sértődékeny. Mindenesetre sokan udvaroltak neki, Ripplnek egész környezete, ő volt az első híres nő, akit megismertem. Egyébként velem egykorú lehetett, vagy egy kicsit idősebb. Mint a Rippl-festmények is mutatják, az álla félrecsúszott és hegyes volt, erre utal a vers. Tudta, hogy versemet a kirándulásunkról írtam. Később is sokszor meglátogatott a Reviczky utca 7.-ben, Babitsnál, én meg őt az Elemér utcában. Családi kapcsolat is kialakult valamennyire köztünk a házasságom után, szeretettel fogadta Klára jelentkezését az életemben, Klára udvariasan őt, de sokkal hidegebben. A Kisklára születésének emlékére egy dedikált Rippl-Rónai-rajzot is adott nekünk. (Most is megvan.) Zorka végül eltűnt, sok-sok év múltán; színésznő húga a harmincas évek vége felé olyasmit említett, hogy Spanyolországba került, és egy ezredesnek lett volna a felesége. Másvalaki (magyar férfi) is említette akkoriban, hogy Zorkával váratlanul egy fülkében utazott Spanyolországba. A családról évtizedek óta semmit sem tudok. (A TŰCSÖKZENÉ-ben sok mindenféle áttétellel leplezve és jelezve egy vers erről a komplikált Rippl-Rónai-viszonyról szól és a Zorka-közjátékról: a MÁJUS [267.] című vers. A végén a szintetikus a priori ítéletekről esik szó: az öreg művészt/ugyanis itt pár sor erejéig összekevertem mesteremnek, Babits Mihálynak a figurájával.) Külön említenem kell a vers 5. sorában azt a kifejezést, hogy „*csúnya, fekete fiú*”. Ez Babitshoz és Csinszka-hoz (Ady özvegyéhez) fűződik. Csinszkanak nem sikerült Babitsot elcsábítania (1919–20) táján... Csinszka állítólag ezért megundorodott Babitstól, és társasági ellentámadásba ment át, és rengeteget gúnyolódott Mihályon, már mint Márffyiné. Ekkoriban azonban még engem hitt a veresége okának, és kurta feljegyzésben követelte Mihálytól, hogy dobja ki azt „*a csúnya, fekete fiút*”. Nekem ez a kifejezés sokáig nagyon fájt, annál inkább, mert igaz volt. Ennélfogva, hogy a körülrajongott Zorka egy időre megszeretett, rendkívül győgyította önérzetem sebét.

A verset klasszikus tisztaságú rajznak tartom.

TŰCSÖKZENE, 266. RIPPL-RÓNAI – Rippl-Rónait a Centrálban ismertem meg, mindjárt irodalmi életem elején (a Zorka-ügyről egyéb vonatkozásban már beszéltem). Fáradt, okos, franciás öreg művészember volt, rendkívül tiszteltem a művészetét, életbölcssége pedig legkönnyebben áttemelt a feszélyezettségen, amelyet mindazok iránt éreztem, akikkel valami titkos konfliktusba hozott a szerelem. A jelenet Kaposvárott folyt le, ő hívott meg; egy-két napot töltöttem nála, a Róma-dombon laktak. Kora tavasz volt. Szerette az impresszionista rögtönzéseket. A képet háromnegyed részében elkészítette, majd a budai műteremházban, ottani lakásán fejezte be. Szerettem volna megvenni, kivételképpen olcsón ideadta volna, de nekem az alacsony ár is magas volt. Így aztán Miklós Andor főszerkesztő ajándékképpen került birtokomba, aki mintegy engesztelésül küldte el nekem annak az évnek a karácsonyán, amelynek tavaszán vagy nyarán *Az Estnél* felmondtak nekem (1926). A kép megfestése igen jelentős tiszteletadásnak számított szívemben és a világában, mert Rippl csak négy-öt „öreg” nyugatost festett meg az irodalmi világból, Móriczot, Adyt, Os-

vátot, Babitsot s talán már mást nem is. Nagyon igaz kifejezése huszonnégy éves külsőnek, sokszor nézem irigykedve a könyvtárszobámban. Az 1955-ös Bernáth-kép sokkal dültabb, de van olyan jó mű.

TÜCSÖKZENE, 267. MÁJUS – A cím fiatalságot kíván jelezni. Név szerint Zorkát és engem. Az egész nagyon álarcos kompozíció. Úgy tesz, mintha lenne egy központi helyzetű, tekintélyes öreg bohém, képzelt és átköltött egyesítése Babitsnak és Rippl-Rónainak. A „kastély”, amelyben az egész lezajlik, leginkább még a Centrál tanári nagy asztala lehetne, az egykori nagy sarokórával szemben. Rippl-Rónairól, mint már mondhattam, csakugyan az volt az érzésem, hogy ő az áldását adta ránk, amikor Zorka az öregebb barátok köréből, az említett kerekasztaltól átült velem egy este (húsvét táján) az egyik négyszögletes kávéházi asztalhoz, és ott megbeszéltük a másnapi kirándulást a Svábhegyre. A kirándulás nagy meglepetés volt nekem, és a kapcsolat, amely – sajnos – rövid ideig tartott, valósággal boldoggá tett. Erről szól a FÖLD, ERDŐ, ISTEN-ben a MONDJÁK, HOGY SZÉP című vers. Ez a most szóban forgó vers a kirándulást a Svábhegyről valami vidéki szekeres szökéssé transzponálja. A befejező négy sor szintén a Babits–Rippl-szerepre kíván utalni: az életbölc Öreg vígan eszik, és tolt a vendégeinek, a képzelt másik fele pedig Kantról filozofál. – Az egész szabadon kreált helyzetben egybekeverve jelentkezik Babits Ilonka és Zorka emléke.

KIRÁNDULÁS – Tájékp-ers és önismertetés, kissé reálisabb az előzőknél, első svábhegyi kirándulásaim egyikének emléke. Ekkor „nevelőapámnak”, Gráf Ferenc borkereskedőnek, akinél 1919. január 1-jétől laktam a Podmaniczky utca 31. III. emeleten, a Nyugati mellett, a húga volt a kísérőm. P-né G. Amália osztrák nő volt, fiatal özvegy. Gráféknak egy svábhegyi nyaralójába kísértem fel, és közben sört ittunk. Ebből a nemsokára eladott villából kaptam én ajándékba Gráféktól egy nagy, nehéz tölgyfa asztalt, amely tíz évvel ezelőtt még megvolt. (Babitshoz történt költözésemkor kaptam az asztalt.) Málcit, vagy ahogy ők németesen becézték, Malchent, nagyon tiszteltem és becsültem. Igen jóindulatú volt hozzám, teljesen barbár vidéki jövevényhez, anyaszerűen viselte gondomat, noha tán csak hét-nyolc évvel volt idősebb nálam. Anyámékat is ismerte. Igen áldásosan hatott rám polgáriasságával. Én magyarra tanítottam hálából. Babitsékkal is összeismertettem, és a kapcsolat, Gráf rendszeres karácsonyi borküldeményeivel 1944 végéig fennállott. Amália 1935–40 közt halhatott meg. A TÜCSÖKZENÉ-ben nagyon röviden szerepel ő s a bátyja, aki még inkább emberi és szociális nevelőm volt. Gráf ugyanis viselkedéstől és borotválkozástól kezdve minden elképzelhető európai dologra tanított, és az európai nagypolgárság szémszögéből higgadtan nézte az 1919-es és a későbbi eseményeket. Most is levelezünk, Saõ Paolóban él, több mint nyolcvanéves, azt hiszem.

Amáliáról szeretnék még valamit. Édesanyám titokban abban reménykedett (mint évek múlva kiderült), hogy feleségul fogom venni. Kapcsolatunkban azonban nem volt szerelem, a szó igazi értelmében, mindamellett pezsgett közöttünk a levegő. Kulturálisan, morálisan sokat emelt és finomított rajtam, s ezért még ma is nagyon hálás vagyok neki, és bátyjának még sokkal inkább. Hiszen, ahogy említettem, ő egy modern európai ember volt, a Thomas Mann Buddenbrookjai értelmében.

NEM NYÚLOK HOZZÁD, CSAK NÉZEM, HOGY ALSZOL – Na végre egy jelentős (és csaknem szörnyű) érzés jelentősebb feldolgozása. Kláráról szól, a feleségemről. Nyilván a lelki furdalás és bűntudat első drasztikus megnyilatkozása, és rogtan vele a szégyenkezés az érzés miatt. Az önzés és a lelki furdalás együtt. A sokféle szeretődsi és kaland miatt nem tudtam teljesen feloldódni abban, aki létével tiltott a rendetlenségimtől:

„viperának” mondom, pedig a viperák bennem nyüzsögtek. A részleteket nagyon pontosan elmondja a vers, amely – most látom – beletartozik a SEMMIÉRT EGÉSZEN és a ROSSZ FÉRJ PANASZA stb. témakörbe. Az Űllői út 31. sz. alatt laktunk ebben az időben, és nyilvánvalóan Kisklára születését vártuk. Én sokat szidtam mindenfelé Klárát, sokat haragudtam rá; de mindig tudtam, hogy nagy szükségem van rá, hogy az ő hűsége és megbízhatósága milyen menedéket ad nekem az életemben.

A vers már az „öreg” *Nyugal-*költők és feleségeik körében is meglehetősen szenzációt keltett.

ENYÉM VOLT S MÉGSE ENYÉM MA – Ha becsületes akarok lenni, nagyon nehéz lesz megmagyarázni, nagyon komplikált. Az ügyet szégyellhetem is, aztán meg lelkifurdalást érezhetek. E pillanatban eszembe jutott – majdnem teljes bizonyossággal – a név: K. M. Jaj, de undorodom magamtól! Egy kiadóhivatali tisztviselő asztaláról elvettem egyszer néhány olyan levelet, amelyben az olvasók apróhírdetései szerelmi levelezőknek válaszoltak. E levelek közül kettőnek írójával kapcsolatot teremtettem, ez a K. M. volt az egyik, pesü. (A másik egy szarvasi lány volt.) K. M. valahol a külső Lipótvárosban lakhatott, kültelki milióban, nagyon finom és jólelkű lány volt, de rendkívül csúnya és vaskos. Úgy rémlik, nem leveleztem vele, csak felkerestem, aminek hallatlan inegörült, hiszen már tudott rólam, mint költőről, és sose remélhette, hogy ilyenfajta embernek az útjába kerül. Szánalomból és valami kegyetlen tanulmányozói ösztönből lehettem csak vele, ő persze igyekezett tapintatosságok révén is valamennyire megtartani magának. Már az első alkalommal... (nem fejezem be). Ritkán találkoztunk, de az ismeretséget nem volt könnyű lebontani, éppen a szánalom miatt és az én telhetetlen aljasságom miatt. Borzasztóan hatott rám, hogy épp ez a nő, akivel oly kelletlenül voltam együtt, és legfőképpen csak azért, mert olyan túlvilági élménynek tekintett irodalmi mámorában, az első hetekben teherbe került tőlem. Szerencsére a magzat egy hajnalban magától eltávozott. Ezt kora reggel betelefonálta nekem a szerkesztőségbe valamilyen nőismerőse, aki tudott a dolgunkról, és akkor nekem orvost és kórházat kellett szereznem neki. Írtózatosan utáltam az ügyet és magamat, s amellett folyton bocsánatot kértem gondolatban tőle. A vers credeti formája tiszta hazugság lehetett, egzaltált és százszor élettelenre szűrt átköltése a valónak, s valami utalást is tartalmazhatott a „gyermekre”. De azért külsőleg elég becsületesen lebonyolítottam a szükségést, és azt hiszem, a továbbiakban tartózkodtam tőle. Amilyen alázatos volt, nem is kívánta. Gondolom, öt vagy tíz évvel később mintha megint találkoztunk volna. Nem ment férjhez, még mindig életének szomorú nagy élménye lehettem. (Akkor már nem voltam szerelmileg vele.) Aztán valaki később, talán a már említett barátnő, írta, hogy szegény lány meghalt. Foglalkozása tisztviselő volt. Néhány hónapig lehettünk csak együtt szerelmileg, ritkán. Én erre a dologra évtizedek óta nem gondoltam már, és most is bánt az emlék.

FÉNY, FÉNY, FÉNY (1925) – Mielőtt a versekhez kezdenék, egy verseken kívüli megjegyzést hadd tegyek. Miután én itt most úgy feltárom magamat, mintha becsületeségemben a becsület és gyónás arkangyala volnék, roppantul szégyellnem kell magamat a sok árulásért, amit fecsegéseimmel elkövetek. De nemcsak második személyeknek vagyok az árulója, hanem bizonyos tekintetben magamról is félrevezetem e sorok leíróját. – Magamról azzal okozok félreértést, hogy véletlen és jelentéktelen eseteknek is száját adok, csak azért, mert irodalmi nyom „rákényszerít”, holott esetleg jellemzőbb és jelentősebb és érdekesebb szerelmi barátságokról szükségképpen hallgatók (noha még később sorra keríthetem), s olyan összefoglaló képeit ifjúkori érzel-

mi zűrzavaromnak, huszonegy-huszonnégy éves koromnak, amelyet például az ISTÁR című, esztelen vers is mutat, nem részletezem megfelelően. De talán még rátérek. Kérem tehát íródeákomat (akit mindenkinél jobban tisztelek), hogy vallomásaimat egy eszeveszett pánerotizmus véletlenül felvillanó megnyilatkozásainak tekintse csupán. Akkortájt én még nem bírtam heveségem és egyetemes kiszolgáltatottságom miatt disztingválni, házastárs és eszményítő vágyak, a Fészek Klub táncünnepélyeinek hölgyei és nivótlan utcai rogtónzések, ős utcalányok kavargtak körülöttem, úgy szólván megkülönböztethetetlenül és szüntelenül. Komoly érzelmi viszonyom az eddig felsoroltakból csak Kató, Zorka, Ilonka és természetesen Klára.

Ez a kötet volt legdúltabb koterem, mielőtt elkészültem az átdolgozásával. Legértelmebb a KALIBÁN lehetett, abban még sok „neopacifista szándék” keveredik expresszionista harásokkal. A lényeg az lehetett, hogy bátrabb, sőt extrém képzetársítások jelentkeztek, tartalmilag többnyire éretlen anyagot hordozva, és igen sok ízlésbeli gyengeséggel. Mindenesetre ebben a KALIBÁN-ban téptem el magamat Babits-tól. A KALIBÁN-ban, körülbelül a kötet feleidejében már nagyon erősek voltak az említett expresszionista törekvéseim, és nagyon erős az a szuggesztívó, amelyet a fokozódó operába járás tett rám: a vezérmotívumok használata. Azt hittem ugyanis, hogy mivel az emberi lélekben egyszerre több vagy sok érzés keveredik és bujkál egymáson, át- és át nem gondolt voltában és együttesen hat, utánozni lehetne és kellene a zenekari polifóniát, de nem befejezett mondatokban, hanem csak jelzésekben. Ahogyan ugyanebben az időben a modern európai festészet legtöbbet említett új titánjai (javarészt már öregedők) jártak el a maguk témáinak ábrázolásánál. Például a TANN-HÄUSER-NYITÁNY-t hamar megismervén, „elvben” kifejezetten utánoztam, s általában a wagneri „leitmotív” módszert. Ez az utóbbi később még azzal is „wagnerizálódott”, hogy a RING négy zenedrámájának Edda-dal-szerű formáját is többé-kevésbé átvettem, aszerint, hogy a wagneri zenéjükből mit tudtam már fejből énekelni.

Ez az értelmet összetördelő (és kezdetben sajnos nem pontosan alkalmazott) logikátlan logika persze meglepő kapcsolásokat tett lehetővé, és én egyszerre olyanféleképp kezdtem modernnek érezni magamat 1923-tól kezdve, mint senki más. Szóval eredetivé kezdtem válni. Ennek az áttörésnek, mint mondtam, a KALIBÁN-ban már messze nyúló jelei vannak, de a módszer a FÉNY, FÉNY, FÉNY-ben alakult ki teljesen. A továbbiakban most majd szükségképpen el kell hagynom az erre vonatkozó állandó utalást, hiszen emlékezetemben folyton keveredik az első változat és a végleges kidolgozás. 1930 táján már mindenesetre igyekeztem szabadulni modern éretlenségemről, tanú rá a Debrecenben kiadott első kis válogatott versek kötete. Akkorára készültem el átdolgozásaim elméletével (magamban), és az összes anyag átdolgozása csak azért késett oly sokat, késleltette az ÖSSZES VERSEK megjelenését is, mert közben folyton újakat írtam, és szerintem most már jót, amit nem akartam keverni az éretlen előzményekkel. – A FÉNY, FÉNY, FÉNY tehát a KALIBÁN tetőzése ebből a szempontból.

Móricz Zsigmond és Mikes Lajos a kötet megjelenése után a Metropol éttermében egyszer alaposan lehordott ezekért a versekért, mint mesteri színészkedésért.

KÁPRÁZAT – Az alapvers, amely hatalmas átdolgozást kapott, az ÖSSZES VERSEK-be került előtt, nyilván csak egyetemes erotizmusból indult. Emlékszem azonban, hogy az átdolgozáskor, épp az elkészítés délutánján, randevúm volt az egy különlegesebb barátnőmmel, és az új verset tökéletesen az ő vonzereje töltötte be. Este hatkor volt találkozási a lakásán, ekkor először, és nagyon felhúzott ez a vágy. Előzetesen fan-

tasztikus helyzetekben, délutáni kocsmákban, éjjel pedig a pesti Duna-parton a hajóállomás mellett már együtt voltunk. Volt egy különleges szokása a nőnek, aki magas intelligenciával rendelkezett, akivel egyszer a munkahelyén – az Akadémia könyvtárában – szerelemben épp úgy voltunk együtt, mialatt a szomszédos olvasóteremben nyugodtan tanultak diákok és professzoraik, a nyitott ajtó mellett, ahogyan Strindberg írja le az EGY ÓRÜLT VALLOMÁSAI-ban első együttlétét valamelyik későbbi feleségével. A nőnek én már régen udvaroltam – feleségem gyanakodott is rá. Ti. 1927–28 táján, Klára öngyilkossági kísérletei és a mi válási szándékaink idején (amikor Erzsike engem elutasított!) ez a nő hozzám barátilag nagyon jó volt, és én átmenetileg már akkor erősen ragaszkodtam hozzá. Házibarátnőnknek a néneje, R. Bozsi volt, aki először ...-nak, majd másodszor S. P.-nak volt a felesége. A viszony kialakulását akkor Nagyklára ügyes taktikája akadályozta meg. Ez a Bözsi nagyon erotikus és bátor nő volt, és azt hiszem, hogy erőteljesen perverz. Mi csak mérsékeltlen csináltunk ilyesmit. – A később, tíz-tizenkét év múlva kialakult viszonyunk egy erőteljesebb negyedév után pedig pár évig lanyhán elhűzódott. Ostrom után ez a Bözsi, családja előtt nem titkoltan, hatalmas gyűlölködéssel fordult ellenem, de körülbelül 1949 körül megbékültünk, anélkül hogy egy-két csókon kívül egyéb történet volna (akkor már). Később ez a mai világ is deportálta, mert bankigazgatónak volt a lánya, s a keserűsége akkor valamennyire ismét aktivizálódott. Úgyhogy most alig van érintkezésünk. Ez a nő ismertetett össze egy másik szeretőjével (azt hiszem, sok volt neki), Sz. M.-sal, az örült regényíróval, ettől tanulhatta perverzitásait – ebben „szörnyeteg”-nek mondják. Kettőnket szeretett volna erősen megbarátkoztatni, de ez nem sikerült. A szép, finom és érdekes nő később dagadt lett, majd szinte csontvázszerűen sovány, utálatosan festette magát, lila-vörös volt az arca, és szalmasárga a haja. Évek óta halálos beteg, csak fél veséje van.

ÜZENET, MESSZIRE – A tátrai Anicához személyesen neki szóló „üzenet”. Már feltűnt diktálásomban ez az asszony. Tóth Árpád meglátogatására egy karácsony előtt váratlanul kedvem jött felutazni a Tátrába. Teljesen elragadott a mámor, a tél szépsége, az először látott magas hegység, a váratlanul játszi könnyedséggel megkapott útlevel és a még váratlanabban ott rám szakadt szerelem. A Tátrába a diákkori franciatanáromnak, V. Sándornak a pesti feltűnése juttatott el; vele találkoztam a Centrálban, és ő mondta el, hogy milyen könnyen megy már az ilyesmi. Továbbá, hogy az ő bátyja épp szanatóriumi igazgató Újfűreden. Ez adta az első lökést, meg az, hogy Tóth Árpád a szomszéd Ófűreden telelt. Teljesen részeg voltam az úti élmények különlegességétől és az érdekes, szép, fiatal, fekete nő varázsától. Az én látogatásom szervezte át Újfűredre „Pádit”, és V.-ék szanatóriuma és magánlakása rövidesen tátrai írói (budapesti!) központtá alakult át. Erről Tóthnak is öt verse szól és prózaticke, nekem szintén. Jó családi viszonyba kerültünk. Ekkor egy hétig voltam csak Újfűreden, a vágyat az szította, hogy olyan hamar megszakadt a kielégülés lehetősége. Később pedig neki nyilván már más aktuális kapcsolatai támadtak – pár évvel idősebb volt nálam. – A negyvenes évek körül újra próbálkoztunk egymással, de lényegében megmaradtunk barátoknak. 1925-től kezdve évenként szinte minden télen fent voltunk, vagy legalább Klára, ezen a kedvezményes és kitűnő helyen a Tátrában, éveken át. Egyszer V. K. Erzsike is velünk volt, és fénykép is van róluk Tóth Árpáddal és Nagyklarával. Erzsike jelenléte eléggé irritálta Anicát, mert én előre beajánlottam előző levélben őt, mint csodaszép „Byron-lábú nő”-t. Anica később politikai pletykák miatt néhány évig ellenséges volt irántam, később, mint özvegy, megbékült, és most már megint némi barátságban vagyunk, per-

sze szerelemben már nem. Még valamit a viszony kezdetéhez: mikor az elkezdett szerelem után egy évvel másodszor náluk voltam, és ő vonakodott a szerelem folytatását megígérni, olyan méregbe hozott, hogy a hálószobájában, melynek kettős ajtaja a szalomba volt tárva, abban pedig nagyobb társaság beszélgetett, én duhőmben lerántottam róla a selyem pehelypaplant – amely alatt influenzásan feküdt –, s majdnem nagy baj lett az elhajított paplanból, amelyet alig sikerült kellő gyorsan visszateríteni a félcsupasz nőre. A vers őszinte hódolat volt, nekem ma is tetszik. Még lesz egy vers hozzá. Évekig elég sűrű családi levelezésben is voltunk, amelybe mindig beleszüremkedett bizonyára valami erotikus mellékszöveg.

VEZÉNYSZÓ, TŰZVÉSZ – Igen komplikált eset. Évekig vágytam egy elegáns, magas, szőke, buja szépségre, egy olyanfajta nőre, amilyen Baudelaire „égi kedvese”, Mme Sabatier lehetett, Clésinger ismert életveg ajkú szobra szerint. Ez a nő előkelő, kitarított nő volt. Az a barátnőnk, aki megismertetett velem, tréfásan ugyan, de folyton csak így emlegette: „A k...-barátnőm”... Az alapbarátnővel társaságban ismerkedtem meg, Ny-né Alisznak nevezem, mert elfelejtettem az első férje nevét, csak azt tudom, hogy földbirtokos volt a Nyírségen. Ismerkedésünk cstéjén már meghívott, könnyedén és kacéran magához. Egy nagyon nagy fekete hajú fiatal lánnyal és egy lesbikus hajlamú, kissé idősebb nővel lakott együtt egy nagy lakásban a Ferenc körúton. Ez megkönnyítette az érintkezésünket, tekintve, hogy akkor én és családom az Üllői út 31.-ben laktunk. Ez az Alisz később a Flóris cukorkabolt üzletvezetőnője lett, nagyon kellemes és szellemes, molett nő volt, roppant mulatságos ötleteket rögtönzött, tűzijátékszerűen, társalgásában és leveleiben. Velem az első lehetséges alkalommal intímus lett, és óvüzedeken át szeretettel ragaszkodott hozzám, még az ostrom után is. A tényleges viszony azonban, legalábbis részemről, igen lanyha hevű volt, és inkább a kellemes szomszédi kényelmen, mint valami vonzalmon alapult. Pár év múlva meg is szűnt. Akkor az óriás-fekete-bozontú nővel keveredtem heves erotikus játékba és csókolózásba, de a lány meg akarta tartani a szüzességét, egyébként nagyon szeretett; művelt és finom volt, kissé tragikus alaptónusú lélek, ellentétben a puha és idillikus Alisszal. A lesbikushoz semmi közöm nem volt, ez a háború után férjhez ment, egyszer-egyszer most is látjuk. A fekete hajú a II. világháború előtt Párizsba került ki, és ott valami nagyobb kozmetikusüzletvezető volt. Ott Klárával együtt még találkoztam vele: az általa megismert Alexander Lili (?) vitt el bennünket, engem és a feleségemet szétnézni egy nyilvánosházba, ahol fantasztikus látványokban részesültünk a söröző francia kispolgári családok csecsemőszoptatása és közben a nagy lebegő meztelen húsvet mulatságos kis produkciói révén a nyári kertben. Maga Alisz a II. világháború után egy ismert és ügyes szobrászművésznek lett a felesége, akinek nem jut eszembe a neve, együtt mentek ki New Yorkba. Már régen nem írtak; szerelmi levelezésem nem volt vele kezdetben sem, másféle igen. Hiszen zavartalan családi jó viszonyban voltunk, és Alisz egyszer – unva már a régi dolgok titkolását, amelyek amúgy is elég nyilvánvalóak voltak – pusztán kényelmesség okából Klárának minden rá vonatkozót kedélyesen és olyan kedvesen elmondott rólunk, hogy Klárát egy csöppet sem bántotta meg, sőt a viszonyuk zavartalanabb lett.

De áttérek végre ennek az erotikus sokszögnek versbe kapcsolódó részére. Alisz és úgynevezett „K-barátnője” társaságukkal ezekben az években éppúgy jártak a művészklubba, a Fészekbe, ahogy mi, és nagy, közös társaságunk alakult ki zenészekkel, festőművészekkel, énekesnőkkel és bohémekkel. A Mme Sabatier-szerű szőke szépség szívesen vette a hódolatomat, de nem állt kötélnek; nem voltam szép, se gazdag,

neki meg rengetegen hódoltak. (A székeségéről már akkor tudtam, hogy mű, eredetileg fekete nő volt.) Valami gazdag ember állandóan hatalmasan pénzelte; Alisz számomra nem csinált titkot abból, hogy nagyobb összegért föltétlenül eladta szerelmét. Gyönyörű lakásán a Rákóczi úton, ahol én nem voltam, pedig többször jelentkeztem nála, a telefonján. Vonzott sokat ígérő erotikája és a baudelaire-es jelenség. Szenvedtem miatta, de egyúttal rettenetesen mérges is voltam rá; mindezt pontosan elmondja a vers. Mert végeredményben, biztosra véve, hogy amúgy is elutasítana, nem mondtam meg neki, hogy mennyire vágyom rá, úgyhogy a vers befejező gögje valóság volt és maradt. – Most jut eszembe, hogy az imént diktált gyónásba, amely az első éjszakai „babitsos” mulatóhely – egyetlenegyszer volt Mihály ilyen helyen – tündéréről beszélt, bele kellett volna vennem azt a nőt is, az a vers mindkét meg nem szerzett nőről egyszerre szól, és rokon is valahogyan. A most leírt nő nevét nem tudom, keresztnéve talán Juci volt: akarattal és dühből felejtettem el, ahogy ezt a róla szóló verset sem mutattam meg neki, és hátterét Alisz barátnőmnek sem mondtam meg. Igaz, hogy az sejtette valamennyire a dolgot.

A SÁTÁN MŰREMEKEI (1926) – Az egész kötetről azt mondhatom, hogy élményanyaga majdnem egyetlenegy lázongó, keserű érzés, vagy ugyanaz az érzés a kábult levertség állapotában. A szerkezeti mód az egymás fölé halmozások használatára révén egyszerűsödött. Az előző kötetben már itt-ott feltűntek korai jelentkezései ennek a versépitésnek. A háttérben mindenütt a Wagner-zenekarok és -ütemek (a RING-re gondolok) hatása dolgozik, és az egész európai expresszionizmusé. Csodálom, hogy 1. ezeket a verseket engedték egy nagy napilapban, majd könyvekben megjeleníteni, és hogy 2. ezeknek alapján nem környékeztek meg a szél-bal titkosügynökei. Az Estnél bolseviknek tekintettek, ami akkor még tetszett is lázongó kódelyemnek. Az egyes verseket kiváltó momentumok alig különböznek egymástól, a meggyőződés diktálta valamennyit, bármi volt a kiindulópont, gépiesen követte a reagálás rá és az ajánlott társadalmi csodababzsam. Apósom, Mikes Lajos dr., a könyv megjelenése után a következő furcsa jóslattal állt elő: „Kedves Lőrinc, az oroszok hat év múlva Budapesten ülnek, és a maga könyvét kétszáz ezer példányban fogják kiadni.” Én másfél év múlva kétségbeestem a kötet sivárságán és szociológiai primitívségén, de a költői technika sem tetszett már, megkezdtem a lassú átdolgozását minden addigi versemnek. Körülbelül egy-másfél évig semmit sem írtam, aztán mindent előről kezdve olyan verseket kezdtem írni – amennyire tudtam –, amelyekből hat év múlva összeállt az első valóban igazi kötetem, a TE MEG A VILÁG.

ZAVAR – Most látom csak, hogy mennyire eltúloztam minden személyes szerelmi élményemet. Akiről ez a vers szól, azt például szintén semmiképpen nem szerettem vagy ácsingóztam körül annyira, mint a szöveg mondja. A nő különben felvidéki írónő volt, aki Pestre került, novelláskötetei és talán regényei jelentek meg. Neve: Sz. P. Ez a nő különben, alighanem bosszúvágyból, egy kora délelőtt váratlanul megjelent az Üllői úti lakásunkon, és Klárának gyónás és bocsánatkérés címén elmondta a dolgot. Én azalatt a szomszéd szobában borotválkoztam, s tudtam, hogy a szomszédban mi folyik: a látogató nekem is bejelentette ott a helyszínen, hogy mire készül. Nem volt mit csinálni, mint cinikus nyugalommal öltözködni. Azt hiszem, Klára is sejtette, hogy nem a megtérő bárány jelentkezik, hanem komiszkodó szándék. A nővel pár hétig vagy hónapig lehetett csak nem erős kapcsolat. Valami érdekesség mindenestre volt benne. Emlékszem rá, hogy én – még az összejárásunk idején – egy négykötetes Schopenhauert adtam neki, a Hieronymi út egyik villájának a teraszán, ahol

együtt voltunk, az Alma utca sarkához közel. Később nevezetes lett ez az utca az életben, amiatt, hogy erre kellett mennem az Új-Szent János kórház felől a Délivasút felé, a Ráth György utcába, Erzsikéhez, akit már ekkor is szerettem, de aki mellett mindvégig rengeteg, többnyire komolytalan, más szerelmi barátóm is volt. Ez a vers az említett írónővel való kapcsolat legeslegelejéről származik.

CÉLOK ÉS HASZNOK KÖZÖTT – Panasza a szerkesztőségi rabszolgamunka miatt, amin nem szemleli rabszolgaságot értek. Ez már fegyelmezett ismétlése A SÁTÁN MŰREMEKEI nem egy darabjának.

Egy alkalommal József Attila, mikor a Németvölgyi úton nálunk járt, és amikor bizonyágot tett róla, hogy szinte az egész TE MEG A VILÁG-ot könyv nélkül tudja, az utolsó strófájával vitatkozott velem, tiltakozva annak a gyanúnak a „jogossága” ellen, hogy a fiatalok valahogy, mint én, előbb-utóbb szintén tönkremennek. „Miért menének tönkre?! Ezt hinni semmi ok sincs.” – Most gondolok rá, hogy hat év múlva a vonat elé ugrott.

A BELSŐ VÉGTELEMBEN – Ez már igen! Rendkívül szeretem, rendkívül sok titkomat rejtettem bele (amelyről csak az tródeákom tud). Ezek a titkok azokról a lélektani és testi tapasztalatokról szólnak, amelyeket az ópium, a morfium, a kokain és amihez csak hozzájutottam, keltettek bennem. Ezekhez a mérgekhez tizenhat-tizenhét éves koromban kapcsolak az első kíváncsiságok: Baudelaire irodalmi hatása az életre, egy világháborús kórházi ápolónő meggondoládan ajándéka, akitől kokainoldatot kaptam fogfájás rögtön megszüntetésére. Most mindehhez járult az átmeneti szakítás gyötrelme Erzsikével és a házasságom teljes, átmeneti felbomlása. Tehát amikor én a „por”-ról beszélek, „mit beveszek”, az nem egyszerűen csak afféle tapasztalat, amilyenre mindenki szert tesz, aki aszpirint vesz be. De különben is ezek a lelki helyzetek és a velük járt titkolózás és a leleplezés félelme s a képzelet játéka, melyet megindítottak nem kívánatosságukban is, nagyon alkalmasak rá, hogy megfelelően fogékony lelkeket hosszú-hosszú órákon át egészen egzotikus világban egészen különleges intenzitással lebegtessenek. Az én egzotikus tájaim a saját húsom belső vidékei voltak. Egészen bizonyos, hogy hatalmasan hozzájárultak az érlelésemhez, a lelkihez. Én ezt a verset egészen különlegesen nagynak, igaznak és precíznek gondolom, orvosok taníthatnák és pszichológusok, amiről szól. Olyan élő melegséggel borul benne körénk a kis világ és a nagy világ, mint a szerelem.

BÜNTETÉS – A titkos dolgaim (kábitószerek) miatti rémült fantazmagóriáim egyike. Azt hittem, azok fognak tönkretenni idő előtt. Pedig, mondtam már, aránylag hamar és végleg leküzdöttem őket. (Nagy kihagyásokkal hét évig tartott a dolog. Voltak, akik valami borzasztó keveset sejtettek a dologból, így R. gyógyszerész Csepelről, akitől részben kaptam ezeket a szereket, és Nagyklára gyaníthatta, hogy egy-kétszer éltem ezzel, kipróbálni. Elméletileg elég sok emberemnek beszéltem ilyenfajta kíváncsiságomról, sőt öt-tíz-húsz évvel a dolog után nem is csináltam titkot az ügyből, de a veszély komolyságáról a mai napig senki sem tud.) – Önromboló ilyen cselekedeteim miatt gondoltam a tönkremenést, és a vers végén az egészségesek közül kiközösített testem megbüntetését vártam. – Később iszonyú tévedésből egy elfogult és hozzá nem értő ember politikai rettegést vélt látni a témában.

SEMMIÉRT EGÉSZEN – Azt hiszem, a legisimertebb versem. Az első két sorát éjjel gondoltam el, reggel megfogalmazva találtam a fejemben, a többit még aznap délután írtam hozzá, az egykori Lánchíd kávéházban. Egy utcai ablaknál ültem reháta a Clark Ádám téri oldalon. Hogy kényelmetlenül ültem, arra még most is emlékszem, és cso-

dálkozom, hogy ez a testi kényelmetlenség nem akadályozott meg, illetve nem késleltetett az írásban. Isten bizony, mondom, hogy közben csodálkoztam magamon, hogy hogy tudom folytatni és emelni ezt a nagyon magasról indult témát. Hogy mi váltotta ki? Tízévi házassági és tizenégy-tizenöt évi szerelmi tapasztalat. Azonkívül az a helyzet, amelyben Erzsikével voltam. Évtizedekig úgy gondoltam, hogy ez a vers kizárólag Nagyklárának szól; újabban azonban azt látom belőle, hogy Erzsikének is uzen valamennyire. Úgy látszik, mindkettőjüknek ragaszkodtam a hűségéhez. Az egész hűség–hűtlenség–szerelem probléma nem lehetett más bennem, mint zavaros ködlés, és tudtam, hogy sokat kívánok, amikor ilyen odaadást kérek. Innen a befejezésben nyitva hagyott válasz: nem tudtam, mit ígérhetek hálából a hűségért. De bíztam magamban és az akaratomban, hogy fogok találni ellensúlyozó értéket. Újabban mindjobban rájöttem arra is, hogy a monogám igény és az, hogy ez a kíváncsi majdnem szükségképpen reménytelen, váltotta ki az egészet. A vers maximálisan önző küzdelem, vagyis kétségbeesés a női hűségért. – Régóta tervezem (egy-két éve), hogy megírjam, nem éppen valami ellensúlyát, de egy társversét, amelyikben hálát mondok a kapott hűségért, vagyis ebből a szempontból világítanám meg a kérdés lényegét. „Mindenért egészen” vagy „Mindnérnt mindent” alapon.

A vers azonnal óriási hatást váltott ki, szüntelenul szavalták, idézték, másolták, prózában és versben és magánlevelekben polemizáltak vele.

KÁR – Ezen a versen is látom, hogy a költők sokszor olyasmit is megírnak, leírnak, amit nem akarnak, amit nem annak a jelentésnek szólnak, aminek fogadják őket. Kikerülhetetlenül együtt jár ez a képes, a jelképes és egyáltalán minden erősebben érzelmi kifejezésmóddal. A költő tulajdonképpen mindig téved vagy hazudik, annyira kiszolgáltatja magát a pillanat rohamainak, a szép kifejezés pedig lassanként úgy hat, mintha igazság volna, s idővel csakugyan az lesz. Ez a vers is valami teljesen jelentéktelen panaszkodás helyett idegbajosán felfújta fájdalokat objektivizál. Lírai megjegyzésem két sorához volna még: „könnnyű annak, aki helyett más a gazember!”. Ez egy kedves barátnőnknek az apjára vonatkozott, illetve őrá magára. Nem tartottam gazembernek az apját, noha bankigazgató volt, az öreg R. bácsit, R. Klárának és Bözsinek az apját. A kijelentésben inkább a könnyűn van a hangsúly: R. Klára akkoriiban nagyon finom és kiegyensúlyozott önzéssel lebegett az élet nehéz dolgai felett, és tulajdonképpen semmiben nem vett részt, és nem értette az én siránkozásaimat. Persze, mert az apja rehermentesítette. A gazember szót tehát idézőjeles marxista csökevénynek leghelyesebb felfogni az akkori gondolkodással. (Megjegyzés a költő tévedéséhez vagy hazugságához: természetesen számításba kell venni a költői impresszionizmuson kívül a versek érzelmi igazságát!)

LÓCI ÓRIÁS LESZ – Egyike a legsűrűbben szavalt verseimnek. A beszámoló rész szó szerint azonos azzal, amit közlök. Az erkély: a Németvölgyi úti. Valóság volt az abrosz lerántása is, csak időbelileg nem ehhez a pillanathoz kapcsolódott. Az énbennem történt érzelmi tükröződés szintén pontos rajz. Mikor a vers meglett, a szerkesztőségből kijövet Erzsikével volt találkozó; a Margit hídon túl sétáltunk a budai Duna-parton Óbuda felé. Valahol messze leültünk. Ott eszembe jutott a friss vers, és megmutattam neki. Nem is sejtettem, milyen rendkívüli hatást tett rá, hogy örült a dolognak! Mintha órála vagy a gyerekéről vagy a neveltjéről lett volna szó. És mindenképpen azt mondogatta, hogy ez a felfogás megfelel az individuálpaszichológiának. És hogy ez a vers nemcsak egy gyermek felemeléséről és helyes neveléséről szól, hanem egyben egész néposztályokról. És valóban, hosszú ideig így is hatott a vers, rádióból és pó-

diumokról. Egyáltalán nem a kedélyesség, a humor volt benne a lényeg, hanem egy pszichológiai mag kibontása. Persze, utólag, amikor készen van valami, egyszerű a bonyolult is. Hány számár kritikusom vizsgázott le ezeknek a gyermekverseknek a kicsinylésével; és azt is ezeknek a megítélésénél tapasztaltam legkézzelfoghatóbban, hogy milyen ragályosak – jóban, rosszban – a határozottan kimondott vélemények, még akkor is, ha butaságok. Szalay Lajos jó illusztrációt készített a versről, ügyesen érzékeltetve a fent és a lent ellentétét. Talán az én nagy beleérző képességem, amely itt is megnyilvánult, volt egyik oka annak, hogy rokonszenvek fenntartása mellett én nem tudtam megmaradni szocialistának, anélkül hogy a másik táborba illetem volna. Erzsikének igaza lett, amennyiben az individuálpeszichológiai egyesület ezt a verset felkapta, szavaltatta, ankéton megtárgyaltatta, és folyóiratában Máday István dr. elnök megint leköszölte.

SIVATAGBAN – Egyiptomi vers. Egyiptomba Miklós Andor főszerkesztő jóvoltából jutottam el, aki nem valami nagyrabecsült riporterének, rovatvezetőjének adta át a saját meghívóját, amikor a tizenhatezer bruttó regisztrertonnás Vittoria motonave (olajfűtéses hajó)-t megépítették, és szűzutazására, vagyis avató utazására Triesztből Egyiptomba küldték. Miklóst nagyon meghatotta a saját gesztusa régi haver-munkatársaival szemben, és mindenféle apróságokat is adott, és kapcsolatokat hozott létre Kairóval, hogy jobban sikerüljön az utazás. Bár semmire nem volt tulajdonképpen szükség, hiszen az egyesített és államosított olasz hajóépítő társaság fizette az egész Közép-Európa minden meghívott újságíró kiküldöttjének költségeit lakástól lakásig. Óriási élmény volt nekem ez az I. osztályú hajóutazás a hófehér testű és narancsszín kéményű új Vittorián, a fehér álomhajón, amely az úgynevezett új tárgyilagosság tüntetően egyszerű stílusában épült. Magyarországról többen mentünk: érdemes megemlíteni Káldor György dr. nevét (*Pester Lloyd*), akivel – Velencében kiszállva – a San Marco téren lejátszottunk egy tréfás komédiát: ő bicskát rántott rám, és le akart szúrni. A jelenetet valaki lefotografálta... (Húsz évvel később aztán történt komolyan is valami, amiről majd másutt beszélek.) A fénykép megvan! A hajó egyébként Bariban kötött még ki, elhaladt Kréta mellett, és három nap múlva érkezünk Alexandriába. Ott igyekeztem halmozni az egzotikus élményeket. A lányok városnegyedében is voltam, a házaknak nem volt plafonja; megismerkedtem egy palaszürkeszín testű fiatal szudáni szépséggel: ilyen párductestű ósnémbereket rajzolnak egzotikus utazási könyvek címlapjára, amint pálmafákra másznak. Egyetlen szót sem tudtunk semmilyen nyelven sem váltani. Kairóban a magyar konzult is felkerestem *Az Est* ajánlólevelével. Egy későbbi versem el fogja mondani, hogy ezüstfehérre festett gyorsvonaton indultunk Alexandriából a Delta (Nilus) csatornáin keresztül dél, vagyis Kairó felé. A piramisok kék háromszögeit már távolból megláttuk. Érdekes, hogy mindenfelé gémeskutak voltak, akár a magyar Alföldön. Kairóról a kairói vers kapcsán fogok beszélni. Ez a vers is kairói ugyan, a SIVATAGBAN, de semmi köze a Szfinxen és az időn kívül semmi egyébhez. Egyik legigazabb és legszörnyűbb versemnek tartom. A két refrénen kívül azt a sorpárt emelem ki belőle különösen, hogy: „*ülök a nővérő sivatagban, / melyet az idő fúj körém*”. A nagy Szfinxnél, amely a gizehi piramisok mellett áll, természetesen kint voltam, talán háromszor. A 14-es villamossal lehetett akkor oda kimenni, a Niluson túlra. Tevelhátra is feluttem, ahogy sivatagi utazóhoz illik, és számárhátra. Trópusi sisakot már Triesztben beszereztem, parafa volt, fehér vászonhuzattal és szelelőnyílásokkal. Éjszaka, holdfényben is voltam a Szfinxnél. Nagyon vágytam akkor Erzsikére. Mellettem angol szerelmes nászutasok heverték a forró ho-

mokbuckákon. A Szfinxet akkoriban ásták ki teljes nagyságában. Három-öt cmeletes vöröstégla épület, arcát Napóleon a mamelekkel vívott csatában egy kicsit összegyűztatta. A vers esetleg úgy fest, mint a legnagyobb önzés megnyilatkozása. Pedig a legnagyobb kétségbeesésé.

VARÁZSLÓ ILLATOK – Kairói emlék. Társult hozzá az, hogy a csepeli Rosenberg Henrik barátom, a patikus révén egy nagy német gyár prospektusa alapján szereztem egy nagy tömegű különféle szagot, köztük ritkaságot, sőt bűdösségeket is. A sűrű olajokat egyenlő nagyságú vagy inkább picinységű üvegcsékbe töltöttem a csepeli Örangyalban, és tiszta szesszel felhígítottam, majd mindet egyformán dugóztam. A gondolatot erre a gyűjteményre több dolog adta; így érdeklődésem a patikaszerék iránt, aztán Baudelaire hatása, Babits tanulmánya az illatokról és az „illatjongoráról” (amelyet ezzel íme én teljesen megcsináltam, sőt duplikátumokból egy kisebb mennyiséget, talán húsz üvegcsét Babitsnak is küldtem). Hogy hányféle szagom volt? A vers azzal kezdődik, hogy 77. Akkoriban aki csak jött hozzánk, minden vendéget azzal traktáltam, hogy hunyt szeme alatt három-négy centiméternyire az orrától áthúztam a levegőn egy kihúzott dugójú üvegcsét, és próbáltam kitaláltatni vele, hogy mit érez. Egészen fantasztikus illataim is voltak, déliek, ázsiaiak, amerikaiak! Érdekes volt, hogy például az egyes illatok toménysége mit változtat a felismerhetőségen. Még meg kell említenem, hogy Kairóban járván pár évvel előbb, ott, a muszkiban, vagyis a bazarvárosban, melynek egyik utcájában az illatszerészek árulták holmijukat, én magam is vásároltam Nagyklára számára egy különleges illatot: lótuszvirágolajat. Igen tomény olaj volt, sok-sok évig eltartott. Később a bulgáriai rózsamezőkről hoztam haz a kifaragott fa és belül üveg tartályban Rosa centifolia olajat...

Illatot nagyon keveset ismer fel az ember, és roppant nehezen tud valami jellemzőt mondani rájuk. Az én gyűjteményeinnél az egyes szagok az orrhoz nyújtás során (sőt már magában az apró négyzetekre osztott dobozokban) csakhamar elkeveredtek egymással. Az akác, szegfű, menta, orgona, fenyő stb. – szóval a gyakorlatilag itthon is megismerhető – szagokon kívül csak a nagyon speciálisokat ismerte föl az ember. Érdekes volt például télidőben egy virágzó májusi akácerdő illatimpreszióját kapni, s mintegy a fák alatt sétálni! Undok volt az Asa foetida, ami egy afganisztáni hagymás növény rothadtas bűze. Egyszer ezzel megtréfáltam az édesanyámat: jó szagok után, amelyekből nagyot szippantattam vele, ezt a bűdösséget (németül: Teufelsdrück) ajánlottam neki beszívni, és sajnáltam, hogy utána úgy öklendezett.

A játék szükségképpen folyton Kairóra, a sikátorokra emlékeztetett, és szükségképpen Baudelaire-re is, ahogy a választott versforma (francia alexandrin + 4-es jambus) szintén. A muszki szűk utcáit a merőleges nap ellen gyékényszőnyegekkel vonták be, jó magasan a földtől. Szó esik egy „háromkezű ember”-ről: az illető egy szabólegény volt, valami férfiruhát vasalt, s eleinte valóban azt hittem, hogy torzszülött, és három keze van, míg végül ki nem derült, hogy bal kezével balra húzta a vasalódeszkán a burnuszt, jobbával jobb felé, a tüzesített vasalót pedig majomügyességgel emelt jobb lábával húzogatta, úgy, hogy a lába hüvelykujját akasztotta be a vasaló fogójába... Az „egy percnyi elragadtatás”, amit a gyűjteményem bennem évekig ismételtelen kelteni tudott, volt az igazi ok, amiért a verset írtam. Megjelenése után felkeresett a budapesti illatszerészek valamelyik szakmai közlönyének a szerkesztője, és megköszönte, hogy úgy megbecsültem őket. És a verset ők is leközölték. Az ostrom alatt az illatszergyűjteményemet a felfordulás nagyjából szétdőlt, másrészt már rég kiszáradt, de talán még mindig mutatja, hogy mi lehetett az illatjongorám.

DSUANG DSZI ÁLMA – Ez valami ismeretelméleti költemény; maga a tiszta poézis, mondják rá. El lehetne – meg is tették – képzelní, hogy meggyújtunk egy gyertyát, eléje állítunk egy tükröt: akkor két gyertya látszik. Ha mármmost a gyertya túlsó oldalán még egy tükröt állítunk oda, abban nemcsak a valóságos gyertya, hanem a tükörkép-gyertya is látszik. Bele lehet úgy nézni bármelyikbe, hogy gyertyák végtelen sorává nő a tükrözödés... Így van ez a gondolatokkal és az álommal is... Valami rémlík bennem, hogy Goethe írhatott effélét, verset, de nem tudom, mit... Ezért kaptam oly mohón a Dsuang Dszi kínai filozófusban olvasott egyik álommesén, amelyen a vers épült. Rendkívül tetszett a gondolatoknak ez az egymásban tükrözödése, és a gondolat- és képlabirint, amely az egész mögé felvázolható. Dsuang Dszi filozófiájának egy kivonatos könyvét (Diederichs Verlag) sokat olvastam, rengeteg, számunkra érthetetlen anekdota és forgács van ebben is, meg a társaiban is, úgyhogy tucatjával, sőt százával kellett magát átrágnia az olvasónak, míg valami európai logika számára is felfogható képet talált. Ugyanilyen kiadásban olvastam Mong-cét is, és Konfucét meg Lao-cét, a VÉDÁK-at stb. Szegi Pál barátom volt az egyetlen a környéken, aki még figyelt effélére, valamennyire. Én antikrisztianus méregből, ifjúkori dühmaradványokból, de igazságérzetből is elhatároztam, hogy ebben a nyavalyás keresztény Európában, illetve Magyarországon terjeszteni fogom más, nekem tetsző vallásoknak és népi hiedelmeknek az anyagát: akadtak jó, bölcs és szent emberek, nemcsak ebben a vén Európában! Ahogy Arany és Tompa idejében divat volt feldolgozni keresztény legendákat („Krisztus urunk fulott, bujkált”), így vettem sorra, illetve akartam sorra venni a hindu és kínai (nagyrészt buddhista) dolgokat, és hittem, hogy évtizedek múltán a ranulófijúság lelkébe ezek is beleivódnak a verseim révén éppúgy, ahogy a keresztény prédikációk. Azonkívül fantasztikus és groteszk anyagot is nyújtottak. Dsuang Dszi könyve: DAS WAHRE BUCH VOM SÜDLICHEN BLÜTENLAND igen sok feldolgozásra csábított. De csak azokat tudtam megformálni, amelyek intellektuálisan is legalább egy édes, drága nő szeretetének a hevével szóltak a képzeletemhez. Mindezek a témák többnyire hosszadalmasak és mindenesetre prózaszövegek voltak, úgyhogy a szerkezetet, a kivonatolást, az európaizálásukat is én adtam meg. A DSUANG DSZI ÁLMA a lepkével nagyon ismert téma. A „kézlezer év” csak kapásból kívánja jelezni a régmúltat. A végére odaállítottam – a tükörbe – a saját gyertyámat is: „mindhármunkat én”...

ÉJFÉLI KÖZJÁTÉK – Közel az Erzsébet híd budai hídfőjénél volt randevúm. Az ille-tő valamiért nem jött el. Ellenben havas jégeső szakadt a nyakamba. Vaktában menekültem előle, és egy kocsiskocsmába vetődtem be, azt hiszem, a Döbrentei utcában. (Tehát tél vége lehetett.) Undok, de érdekes két szoba volt a söntésen kívül, az egyikben padkás kemence. Ott két férfi mulatott borral és cigánnyal. Mivel annyira átfáz-tam, bort és vacsorát rendeltem. Nálunk csupán csak bécsi szeletet lehet kapni, mon-dta a pincérlány. A meleg és az étel meg a bor kissé elzsongatott, elaltatott... A többi aztán úgy történt, ahogy a vers mondja. Lehet, hogy már évek óta divatban volt a „szőrös szájú kis cicá”-ról szóló szonon, én ott hallottam először, az ugrasztotta ki a szom-orúbbik idegen férfiből a fájdalmat, amely egyszerre magamhoz térített. A nóta ref-rénjét nem tudtam pontosan, én állítottam össze valami effélét a strófák szükségle-tének megfelelően. – A költemény húsvétkor jelent meg a *Pesti Napló*-ban. A követke-ző vasárnap nagy író-társaság volt nálam; egyszer csak jelenti a lány, hogy egy úr csen-getett be, és tisztelegni kíván, úgy hívják, hogy a „Háromcsórú Kacsa”. Nem értettük a dolgot. Elébe mentem. Kiderült, hogy a kérdéses kocsmá bérlője. Elmondta, már bent a kollégáim előtt, hogy húga, aki a Háromcsórú Kacsa pénztárosnője, húsvétva-

sárnap délelőtt a Duna-parton ült a Bristol Szálloda teraszán, és napsütésben az újságokat lapozta, majd olvasni kezdte az én versemet. Egyszerre csak rémülten felfigyelt, mert a kezdő strófában már szerepelt az ő kocsmájuk neve. „Jaj, mi lesz itt?” Szívdobogva olvasta tovább, aztán megnyugodott, a lapot kitepte a nádkeretből, és taxin rohant haza. A Döbrentei utcában mutatta a verset a bátyjának, s az rögtön felismerte a nagy reklám értékét (amire nekem eszem ágában sem volt gondolni). Anál inkább, mert máris megszólalt náluk a telefon, és valaki az iránt érdeklődött, hogy lehet-e náluk vacsoraasztalt foglalni. S még aznap további telefonok, este pedig autós vendégek érkeztek ebbe a füstös, piszkos, bűdös kocsmába: az emberek olyan jól akartak mulatni, úgy látszik, amilyen jó mulatást a vers ábrázol.

A kacsás ember mindezt sok színnel előadta, és az egész jelenvolt társaságot meghívta avatónnepségre. Közben ugyanis rendes cigányt szerződtek, majd szakácsot stb. Még később a helyiségeket tolnai pingálóasszonyok népiesre kifestették, és megindult a karrierjük: éjszakai látványosság, párizsi montmartre-i romantika és éjszakai IBUSZ-autóbuszok megállóhelye lett a Háromcsőrű Kacsából. Az avatónnepségre még Nagyklára adott főzési tanácsokat, hiszen annyira tájékozatlanok voltak, hogy a spárgának még akkor is levágták és eldobták a bimbait. A *Napló*-beli vers az egyik falon bekeretezve lógott, nagy vendégkönyv gyűjtötte a látogatók neveit. Nyárra már az udvaron zöld helyiségük is lett, és azt hiszem, nem volt író és művész, hogy megnefordult volna ott. Számtalan üdvözlőlapot láttam a Kacska kosztjának és hangulatának magasztalásával külfoldról a világ minden nyelvén, még a Csendes-óceánról is. Szóval én itt egy hatalmas közgazdasági fellendülést idéztem elő. Egy-két év múlva a dolgot még fokozta az, hogy volt szerkesztőtársam, Mihályfi Ernő, aki akkor a *8 Órai Újság*-ot szerkesztette, riportot írt erről a pesti nevezetességről, azzal a címmel, hogy EGY VERS CSODÁT TESZ.

Hálások is voltak nekünk a kacsások. Lócinak ajándékozott a férfi egy ötpengős fényképezőgépet és egy fél bokszkesztyűt. A tulajdonos ugyanis mellesleg bokszbajnok is volt. 1943-ban vagy 44-ben aztán szerződési zavarok és talán a hozott zsidótörvények miatt az eredeti bérlők kikerültek az üzletből, s a Kacska lassan elsovadt. Karrierjét egy vers és a csodálatos cím okozta: képzeljétek egy kacsát, amelyik annyira szomjas, hogy csak három csőrrel tudja oltani a benne égő tüzet. Az ostrom után a tulajdonos nővérével egyszer-kétszer még találkoztam, kávézója volt a kultuszminisztérium mellett, és mint élete nagy romantikus korszakát emlegette a Háromcsőrű hős időket.

Nekem érdekes volt, hogy egyszer, a fellendülés kezdetén, két férfi a kocsmában jelentkezett a tulajdonosnál azzal, hogy ők voltak a versben szereplő emberek, egyik a duhaj, másik a csillapító barátja.

GYENGESÉG – Megint olyan vers, amely a tényhatteret nem jelzi, csak a belőle pezsdült és fakadt mozzanatokot és érzéseket. Akiről szól, az azonban magára ismert a köztünk lefolyt jelenet és a három héttel később megjelent vers elolvasása után. MórícZ Zsigmond volt. Akkoriban nagyon bizalmas embere lettem, nagyon sokat beszélt Csibéről és a házasságairól. (Csibéről énne nekem semmi okom azt hinni, hogy Zsiga bácsinak testi köze volt hozzá – éppen a rendkívüli őszintesége miatt gondolom ezt.) A szerkesztőségben szoktunk beszélgetni; zárás után pedig egy nappal elhagyott kocsmában a Népszínház és a Csokonai utca táján. Mihozzánk is rengetegszer járt a Volkmann utcába, és a feleségemmel szintén nagyon őszintén beszélgetett. Ez a viszony és Zsiga bácsi akkori politikai felfogása és régi szeretetem iránta hatalmazott

fel arra, hogy egyszer figyelmeztessem magyar nyelvi és stílusbeli hibákra, a túl gyors riportmunka kerülését ajánlván neki. Móricz Zsigmondnak ugyanis minden zsenialitása mellett néha slendrián a stílusa. Azonban nem értett meg, sőt szíven találtak érezte magát, és igen keserűen kifakadt, mint „legjobb barátja” ellen. A jelenet legfájdalmasabb része és az én gyors visszakozásom az Andrassy út és a Nagykörút sarkán zajlott le. Móricz azt mondta, hogy ő csak úgy tud stilizálni, „ahogy az ősemlék fölkapott egy követ és leült vele egy nyulat”. Én kíméletből mindent azonnal „elkenni” próbáltam, s megvolt a véleményem lelke teherbíró képességéről. Ezért hallgattam el a valósághátteret, amit azonban Móricz mégis megsejtett, hiszen azt kérdezte, akkor már csöndesen és megbékélten bólogatva, hogy „nem kellőnkörül szól az a vers?”. Megvallottam neki az igazat. Változatlanul jóban maradtunk. (Nem tartozik ide, de meg kellene írni, mert remek történet az én kalandom Kleopátra szellemével és Zsiga bácsi spiritizmusával!)

Halálakor én rögtönöztem igen-igen hódoló búcsúztatót róla a rádióban.

A TÉKOZLÓ FIÚ CSALÓDÁSA – Szintén azok közé a versek közé tartozik, amelyek a SÁTÁN... és a TE MEG A VILÁG nagy szünetének első esztendeiben íródtak. Mint minden ilyen versemet, ezt is átdolgoztam, de nyilván nehezebb volt a végső megmunkálás, mint egyéb daraboké, úgyhogy ez is a RÉGEN ÉS MOST-kotetre maradt. A tékozló fiú én vagyok, a templom vagy kincstár, melyet az első sor említ, a tiszta eszménység babitsi emlékvilága, melyből számkivetett az összezördülésünk; apám természetesen Babits Mihály. Eleinte álomnak tüntetem fel a szituációt, majd középtájon azt mondom, hogy: „Az hittem”, hogy álmodom, s a végén, hosszú késleltetés után, amely a szenvedéseim ábrázolására ad alkalmat és időt, kimondom, hogy „csalódásom” nem álom volt csupán, vagyis, hogy Babits Mihályt már akkor bizonyos értelemben vaknak tekintetem a realitások, az igazi becsület (ez én volnék) és a saját hiúsága és a hízogói megítélésében. Ezt a verset nagyon nagy fájdalom íratta, és nagyon nagy szeretet és tisztelet, és a javulás reménytelenségének teljes belátása. Mert hiába békültünk ki később, az eltelt idő már megemésztett sok élő erőt bennünk. Hogy az aranyzobák és gyémántcsarnokok mik, azt, remélem, nem kell magyarázni: a babitsi költészet csodálatos világa. Magamat a bibliabeli tékozló fiúnak azért mondtam, mert sok évvel előbb olyan éretlenül lázadoztam ellene. A TÜCSÖKZENE versei közt az egyik asszír–babiloni témájú darab a megkérgesedve-megférgesedve kifejezést szintén használja, ahogy az asszír–babilóniai költészetben is folyton szerepelnek a visszatérő (zeneies) motívumok. Nem tudom, Babits Mihály sejtette-e, hogy ez a vers róla szól. Ha éppen olvasta az 1928-as év megfelelő vasárnapi *Naplóját*, én azt hiszem, akkor alighanem sejtette. Kérdés azonban, hogy az a tökéletlenebb variáns elérte-e a szívében azt a hatást, amelyet 1943-ban a végleges kidolgozás talán elért volna. Sose beszélünk róla. Már mondtam, hogy a verseim 20 és 30 között, eléggé telítve vannak többé-kevésbé világos célzásokkal öreá, ahogy az övéi énreám. (Sőt még Tóth Árpád utolsó kötetében is van öt-hat vers, amelyekben az ifjú titánkodás egy-egy meggombostúése énnekem is szólhat. Épp a minap, előkészítve Tóth Árpád új kiadását, lejegyeztem odahaza néhány ilyen „gyanús” költemény címét; legkozelebb majd elhozom, és akkor ideírjuk őket, ha megtalálom.)

TÜCSÖKZENE, RAJZOK EGY ÉLET TÁJAJRÓL (1945–1957) – Az ostrom és az úgynevezett igazoltatások után, a legszerencsétlenebb, legmegkínzottabb és legviszafajtottabb helyzetben és lelkiállapotban kimondhatatlan kétségbeesésben, egy késő nyári estén, a Volkmann utcai szobám nyitott ablakánál álltam, oltott villanylámpa a há-

tam megett, kint sűrű, meleg nyári éjszaka, sok-sok fénypont a fekete égen, és nagy, égő hold. Augusztus lehetett, valószínűleg 13-a (?): a pontos dátumot egy sokkal későbbi versben, az elsőnek datált kézírata alapján külön is feljegyeztem, az a dátum az igazi. [A TÖREDÉK: A TÜCSÖKHOZ „augusztus, kedd, tizennegyedik!” DM.] Kint sok hangos tücsök szólt, és a legélesebb ellentétet mutatta a külvilág kegyetlenül vidám és a magam kegyetlenül szomorú lelkiállapota közt. Sokáig az ablak előtt álltam, és csodálkoztam a természet jókedvén, és lassanként csodálni, majd irigyelni kezdtem ezeket a kis fekete rovarokat. Az akkori jelen pillanatáról gyermekkori, majd diákkori és felnőttkori hazai és külföldi helyzetek rajzolódtak eléem, a helyzetek középpontjában mindig én álltam, és mindenütt körbemuzsikált ez az egyhangú, kitartó, boldog hangosság. Körülbelül egy óra múlva eljöttem az ablaktól, és villanypapírra gyűjtve az írógéphez ultem, és címszószerűen, tehát a legrövidebben összegezni próbáltam a sok-sok képet. A körvonalakat nem láttam tisztán, egyik kép áttűnt a másikon, és csakhamar észrevettem, hogy ha nem akarok az emlékezésnek valami zavaros tengerében teljesen elmerülni, akkor csoportosítani kell a jelenségeket, valahogy térképezni a sok évtizedes képeket, melyek bennem éltek. Ekkor negyvenöt esztendő voltam.

Legelőször a tiszabecsi vonatkozásúak különültek el a többitől; egy negyedrévű papíron sűrűn gépelve sorra vettem mindazt, ami hirtelen eszembe villant. De igazán csak költőietlen címek szerint, tehát például így: *A méhesben, Mezei poloska a málnabokron, Gémeskút, A temető, A méhes, A paplak gangja*. Aztán képzeletem átugrott a becsi toronyra, a lépcsőkre, amelyek a harangokhoz vittek föl, apró jelenetekre fűlledt nyári délutánokon, aztán a falusi temető jutott eszembe, az országút, a palánkkerítések, a kerítéseket védő rézsútos zsindelek, amelyek rajtuk háromszögben összehajoltak, és amelyekben mindig darazsak laktak; az út, melyen annyiszor jártam kis- és nagydiák koromban, Szentpétery Sándor tanító úr érdekes figurája és flóbertje, a szomszéd Bökény falu, ahol Király Anti bácsi volt az öreg pap, és a Tiszán az úsztatott sok-sok máramarosi fenyőörök, a komp, túlnan Tiszaújlak, Ugocsa megye székhelye, és körül a füzesek és így tovább. Mindenütt én éltem, egész testemmel láttam és hallottam a múlt idők minden tartalmát, egyik kép szinte tola helyéből a másikat, az elődjét, és a rengeteg cím – vagyis leendő költemény – mindig újabbat gyűjtött a sötétben, és újabb cirpelést zendített a harminc-negyven éves némaságba.

Azt a csoportot alig vártam, hogy felcseréljem erdélyi emlékekkel, tücskök, dalok és éjszakák képeivel. De akkor a miskolci gyermekkori tolongott elő, arról is összeírtam vagy harminc-negyven emlékeztető szót, azok elé viszont a gyarmatiak kívánczoktak, majd eszembe jutottak már megírt tücsökzenés verseim, dunántúli utazások és tátraiak képei és dalmáciaiak, és a témák mindig gazdagabbakká és részletesezőbbekké váltak, és csakhamar tíz-tizenkét negyedrévűem telt meg már velük. Mi legyen ebből? Elképzélni se tudtam, de nagy és ígéretes jó érzés töltött el, s minthogy közben eltelt újabb másfél vagy két óra, oltottam, ablakot nyitottam megint, és lefeküdtem. Az a szokásom nagyon régóta, hogy akármilyen későn fekszem le, még olvasok az ágyban. Most nem olvastam! Hallgattam a tárt ablakon becirpelő kis bogárcigányokat és azokat, amelyek a fejemben adtak maguknak találkozókat, és csaknem egész éjszakán keresztül ebben a hangulatban ringatóztam. Ekkor már látnom kellett, hogy itt egy rendkívül hosszú vers fog hamarosan készülni; de hogy önéletrajz lesz belőle, azt még nem tudtam. Kora hajnalban aludtam el.

Reggel izgatottan szedtem elő az éjszakai címjegyzéket, újra és most már pontosabban leírtam, kiegészítettem, és úgy sejtettem, hogy valami harminc-harmincot

strófás nagy költeménybe, rendkívül gazdag impresszionista képbe foglalom majd össze az egészet. Aznap délután már írni kezdtem. Az első öt verssel készültem el. Hogy az első darab tizennyolc sorossá sikerült, és akkor lezárult (tartalma az, hogy állok a nyitott ablak előtt, és nézek kifelé), eldöntötte a továbbiaknak a sorsát is: arra vigyáztam csak, hogy nagyjából mind olyan vagy olyanforma hosszúságú legyen. A szomszédból átjött hozzám Baránszky Jób László tanár barátom, annak beszéltem – még nagyon homályosan – a készülő tervemről, de úgy emlékszem, hogy nem mutattam meg neki még semmit.

A képeket – az egyes verseket – azonban nem sorrendben, időnek vagy logikának valamilyen vonalán haladva készítettem el, hanem a szerint, hogy melyik tolakodott elő leghatalmasabb erővel. Így dolgoztam talán két hétig, s ekkor már egy – egyelőre még aránytalanul nagy, ötször tizennyolc sorra terjedő – nyitány után csak mintegy húsz vers volt készen. De az anyag már többfelé mutatott, így Miskolcra, ahonnan elsőnek alighanem a TŰZVÉSZ-t írtam meg, Tiszabecstre, ahonnan a református pap szalmakalapja integetett, a debreceni nagyerdőről is szólt már valami, és a többiektől szinte elkülönülten valami külföldi kép. Ekkor már a meglevő anyag diktálta, követelte a kiegészítést. Mindamellet még mindig nem volt sejtelmem róla, hogy a ciklus háromszáz-négy száz darabra megnő, és hogy olyan hálás és szükséges kerete lesz minden elképzelhető intellektuális, impresszionista és egyéb mondanivalónak.

Az első huszonöt vers elkészülte után már nem tudom milyen ügy Pestre szólított, az Opera mellé, de nem az Operába, ahova tán még hét-nyolc évig nem jártam; bizonyára a Parasztpártban járhattam, amelynek központja akkor a volt Drechsler-palotában volt. S az Andrássy úton, az Opera oldalán, még a Nagymező utca előtt egy cukrászda nyári teraszán Illyés Gyula barátommal, akivel randevúm volt, ebbe a cukrászdába, erre a teraszra ültünk be. Ott mutattam meg neki az első huszonöt „tücsköt”. Rendkívül megörült neki, és biztatott, hogy csak írjak még minél többet az elképzeltből, „egyik jobb a másiknál”.

Ezek után mutattam meg a sorozatot Baránszkyknak is, aki mint szomszéd, akkoriban szinte nap nap után vendégünk vagy házigazdánk volt.

És lassanként kiderült, hogy itt az egész élményanyag feldolgozására egy teljes életrajz szükséges, és kiderült, hogy ez a keret, amelyhez hasonlót nem ismertem sehol, rendkívül alkalmas mindenféle harmonikázásszerű tágításra, szűkítésre; kiderült, hogy „léckerítés” módszerrel dolgozom: elkerülök vele, amit akarok, csupán lírát készítek, és az egésznek mégis epikus összhatása lesz stb. Ekkor már természetesen biztos tudatában voltam annak, hogy ez nemcsak egy költeménysorozat lesz, hanem teljes önéletrajz, és – bizonyos szerény polemikussága következtében – világnézeti összkép. Tudniillik ebben az időben, sőt már hamarabb, javában folytak az én gyötrelmes igazoló tárgyalásaim, és azoknak a hangulata – majd később a semmibe vett felmentő döntéseké – szintén keveredett az élményanyaggal.

A háromszázötven-egynéhány verssel gyenge két év alatt készültem el; egyebet ezalatt aligha írtam.

Igen fontosnak éreztem, hogy a versforma azonossága (amelyet csak fokoztam az ötös jambusok kivétel nélküli hímrímeivel) unalmassá ne váljék. Ezért mindenféle sorokon belüli trükköket gondoltam ki és alkalmaztam a sorokon belül. Nem is sejtik a kritikuszaim (eddig), mennyi minden metrikai érdekesség rejlik ezekben a versekben! S tán még inkább a kompozíció tekintetében mennyi az eredeti rögtönzés, amelyet nem is tudom, hogyan, készen kihúztam a fejem valamelyik zsebéből. Zenei

ismétlődések, szavakkal, szerkezetekkel, teljes sorújrázásokkal, a dramatizálás különféle fajtáival szépen emelték a kívánt változatosság fokát, s velük egy időben a kifejezés különleges tömörsége valami olyan stílust, nyelvhasználatot teremtett, amilyenre én addig talán sohasem voltam képes.

Megemlítem, hogy akkor, amikor ezeket a tücsköket írtam, még nem ismertem Aldous Huxley THE CICADES című, jó hangulatú, szép, de mégsem jelentős nagyobbacska versét. Az egész TÜCSÖKZENÉ-t azonban, főleg a sok himrím miatt, igen angolos összhatásúnak érzem; tudatosan is fokozni akartam ezt a hatást azzal, hogy a legnagyobb (tőlem telhető!) klasszicitást és fegyelmet a legvakmerőbb modernizmusokkal kevertem; és hogy számtalanszor igyekeztem a tíz szótagos magyar sort tíz szóból állítani össze, amire különben a mondanivaló (és nemegyszer a kifejezések tudatosan leplező homálya) amúgy is rászorított... Ismertem ellenben George Meredith MODERN LOVE című, örülten tomőr versorozatából négy költeményt, és abban az időben már nagyon tetszett Milton blank verse AZ ELVESZETT PARADICSOM-ban. Ezeknek a hatása (és Shakespeare-é) nyilván szintén szította bennem a vágyat, hogy megmutassam, mit lehet csinálni a magyar nyelvvel is.

A részleteket talán majd az egyes verseknél.

Ahogy az egész mű kikerekedni kezdett, úgy szülte a saját kompozíciós formáját az egész mű. Egyes darabok előre és hátra mutattak benne, némelyik azonos ismétlődéseket forgat le egy spirálkörösön, mint például a gyermekkori kör volt, nagy lépésekkel kellett haladnom a háború előzményeinek és lefolyásának rajzánál, az ostrom dolgainál (ahol a kirgiz költő idegenszerű alakját a versforma rímtelen jambusos idegenszerűsége jelzi), és rengeteg dugott fájdalom bujkál a mind elvontabbakká váló kései versekben. Végül pedig már csak nagy jelképek ábrázolhatták egyes vctületeiben a kimondhatatlan valóságot, úgyhogy itt bizonyos értelemben akár szürrealistának volnék mondható... Kerülni kellett persze a dolgok konkrét ábrázolását emberi viszonylatokban is, főleg szerelmiekben... S a legvégén ki kellett eszelni valami megoldást arra, hogy az utolsó költemények már mintegy a halálom utánról szóljanak vissza az életbe.

A TÜCSÖKZENÉ-t én rendkívüli munkának gondolom, egészében és szerkezetében teljesen eredeti, európai alkotásnak, amelyről azonban Európa jó néhány száz évig nem szerezhet tudomást.

*

A háromszázötvenkét „tücskőn” kívül még sokat terveztem, és egynéhányat talán még fogok is írni; elsősorban az apámról és az anyámról, az ő öregségükről és halálukról. Ha egészen más világ volna, persze igen sokat volna kedvem beilleszteni a kötetbe, realistikát éppúgy, mint olyasfélét, amelyeket előbb már nagy jelképeknek neveztem.

Van azonban máris egy darab, amelyet kihagytam az egészből. Azért, mert létrejött és az egész beillesztés félreértésen – hogy ne megtévesztést mondjak – alapult. *Itt is tiltakozom az ellen, hogy valaha ezt a tizennyolc sort beillesszék. Sőt, hogy egyáltalán a műveim közé számítsák.*

A vers Szerb Antalról szól. Szívélyes viszonyban voltunk mindig, ő nagy tiszteletet mutatott irántam, a feleségével pedig afféle enyhén udvarias-kötekedő kapcsolatban álltunk, sokszor kirándultunk, vacsoráztunk társaságban, Nagyklarával együtt. De, mondom, nem volt köztünk semmi.

Az ostrom után a nő kedves, baráti részvétet mutatott a helyzetem iránt, meghívott az egyetemre, ahol valami fizikai-kémiai hivatalban (?) dolgozhatott. Egy ízben, Budára átjövén, ahol egy közös ismerőst látogatott meg (Szentkuthy Miklóst), s akkor a csakhamar államosított Violet korcsmában, a szomszéd utcánk sarkán velem is randevúzott. Egy verset akartam átadni neki, amelyet az ő előzetes közlései alapján Szerb Antallal kapcsolatban írtam. A közlés úgy szólt, hogy 1944 őszén Szerb Antal egy vérengző hangulatú „ellenállásista” intellektüelkorben kijelentette: „...Ő azonban Szabó Lőrincet végeredményben mégsem engedné bántani...” 1945-ben ez a mondat elég volt ahhoz, hogy engem bizonyos elrévedezésre, hálára, sőt talán még elvi önvádra is hangoljon. Az elképzelt jelenetet megírtam, még kissé sajnálva is, hogy például Sárköziről, akit sokkal jobban szerettem, nem írtam, s íme, ez a másik egy kis helyzetrajzban portrét kap.

Szerbné Klárát azonban a vers zavarba hozta. Sok dadogás után félreértésről beszélt. Elkísértem. Közben lassan kiszedtem belőle a valóságot. Ezt később, kissé újra módosítva, ajánlott levélben is megírta (a tényt). A dolog körülbelül úgy állhatott eszerint, hogy az engem gyalázó 44-es társaságban Szerb csakugyan síkraszállt értem, de ilyenformán: „...ha Szabó Lőrincet akasztanák, akkor az utolsó pillanatban én mégis elválnám a kötelét”. Hát ez szép és nemes ugyan, de nemigen válthat ki az emberből egy hálaverset. Ma is az az érzésem, hogy Szerb Klári túlzott a javamra, főleg az ura javára, és hogy félt – mondjuk – a közhangulat csinálótól vállalni a valóságból annyi tisztességet is, amennyi volt benne, pláne még többet! Ebben az ügyben több hivatalos hangú levelet is váltottunk; ő később a nemzet egyik özvegye lett, majd halott urát a proletárdiktatúra, mint burzsujt, jobban elnyomta átmenetileg, mint engem; így hát ha hivatalban vagy utcán tizenkét év alatt egyszer-kétszer összefújt a szél, nagyon kedves volt, és tán nem tévedés azt hinnem, hogy szégyellte és szégyelli egy kicsit magát.

*

Apámmal 1945-ben automatikusan megbékültünk. 46 tavaszán fent járt nálunk Pesten, a kiadás előtt álló TÜCSÖKZENÉ-ből sokat felolvastam neki. „Ez valami nagy dolog”, volt rá a válasza, és örült, hogy a család dolgait így megemlegettem. Azon a nyáron azonban, a könyv kinyomása előtt meghalt, szívbajban.

Édesanyám a könyv készülése alatt Miskolcon Zoltán bátyáméknál élt. Ő tehát meglátta a kész könyvet, sokszor olvasgatott belőle, mint Zoltánék mondják, és szintén örült neki. Levonva persze régi fájalmát, hogy én „nem szégyellek mindent ki beszélni”.

*

Valamelyik „tücsök” a könyvben csupán tizenhét sorból áll, ezt egy, azt hiszem, Tuskovich nevű derék szedő fedezte fel, aki régi munkás volt az Athenaeum Nyomdában, ahol *Az Estet* néha én tördeltem. A hiányzó sor nyilván parafrázisszerű valami lehet, mert a versnek így is értelme van, sőt, úgy látszik, az utolsó négy sor is egy rímre járhat, másképp feltűnt volna a hiány. Hogy melyik a kérdéses verssor, nem tudom. (A 168. EZEREGYÉJ című versben.) [Az 1957-es, második és bővített kiadásban Szabó Lőrinc kijavította a hibát. – DM.]

*

(A tegnap diktáltakat, rövidebben, elmondta a TÜCSÖKZENE fedőlapjának két úgynévezett „mancsettája”, melynek szövegét Püski kérésére én írtam.)

Köszönet az íródeáknak!

Az új, 1957-es kiadást lehetőleg bővíteni akartam, a régi versek, az 1940 és 50 közötti részbe beillesztendő darabokkal és egészen friss versekkel. Nem volt rá idő és nincs rá lehetőség, hogy konkrét rajzokkal társadalmi háttérrel adhassak, akár még csak szimbólumok formájában is, annak, amit elmondani tudnék, mindenesetre megkísérelnék. Akadály volt eleinte az is, hogy miután a TÜCSÖKZENÉ-ben 1947-ben magam is „meghaltam”, és „mindenséggé változtam”, nem beszélhettem későbbi dolgokról, apám, anyám haláláról stb. Ezt azzal hidaltam át, hogy az egyébként is hasznos részekre tagolást, a könyv meséjének mintegy térképét a kötet elé tettem, és AZ ELKÉPZELT HALÁL-lal túlléptem a befejezésen. A közéleti (és magánéleti) akadály elháríthatatlan maradt. Így aztán csak „pillanatokot és helyzeteket” írhattam meg, üzenhető darabot, a II. kiadás számára. Nem jutott idő többre, az év elején annyira igénybe vették az időmet mindenféle kiadásra került munkámnak a technikai előkészületei.

370. HOLDFOGYATKOZÁS – Szándékosan ezt a verset hagytam záróversnek. Tihanyban írtam, egy ott átélt cseményről szól, egyik legszebb élményéről tihanyi tartózkodásaimnak. Egy feledhetetlen szép holdfogyatkozásról. Mint gyakran, évente többször is egyik ottani barátoméknál, Illyés Gyuláéknál voltam. Valahogy homályosan, de mélyen belejátszott egy nemrég, 1954. június 30-i napfogyatkozásnak az emléke is, egy különlegesen boldog napomé. Búcsúzóknak szánom ezt a verset. AZ ELKÉPZELT HALÁL négy verse, a kék-szellős-lebegés után búcsúzás az ezüst-fekete-halkuló tájjal: „Búcsúzótl grügyög a fülemüle. / Álommá zsongul a tücsökzene.”

(Szándékosan nem komponáltam be a „halál” szót a versbe. Hátha újra „feltámadok”, és a III. kiadás előtt újabb versekkel kiegészíthetem a kötetet. Ne legyen gondom rá, hogyan hidaljam át ismét a folytatást. Így hát ez a vers végleges búcsú – a következő kiadásig!)